

15

**Millî Mücadelede
Bitlis'te
Bir Aşiret Reisi:
Hacı Musa Bey**

**A Tribal Chief in Bitlis
During the
National Struggle:
Hacı Mr. Musa**

Bülent Cırık

Millî Mücadelede Bitlis'te Bir Aşiret Reisi: Hacı Musa Bey

*Bülent Cırık**

Özet

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Doğu Anadolu Bölgesi önemli bir krizle karşı karşıya kaldı. Mütarekenin 24. maddesi altı doğu vilayetinde bir karışıklık çıktığında buraların işgal edileceği ve İtilaf devletlerinin kontrolüne bırakılacağı hükmünü taşıyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca bölgedeki Ermenileri kendi politikaları için kullanan İngilizler şimdi bu bölgede bir Ermenistan inşası sürecine giriyorlardı. İstanbul'da mütarekeden bir ay sonra kurulan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Bitlis'in de yer aldığı bu altı vilayetin Osmanlı sınırları içinde kalması için her türlü mücadeleyi göze aldığını açıklamıştı. Diğer yandan İngiliz Binbaşısı Noel, Diyarbakır, Van ve Bitlis'i içine alan bir bölgede Kürdistan devletinin inşa edilebileceğini iddia ediyor bu devlete Musul Vilayeti'ni de dâhil ediyordu. Hem Ermenistan hem de Kürdistan tehlikesine karşı bölge halkını uyarmak, Osmanlı birliği altında tutmak için tedbirler alınması gerekiyordu. Askerî ve idari alanda alınması gereken bu tedbirler, bölgedeki Osmanlı idarecileri tarafından başkente yazılan telgraflarda dile getirilmişti. 15. Kolordu Kumandanlığı'na atanan Kazım Karabekir Paşa, 9. Ordular Kıtaatı Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal Paşa, Van Valiliği'ne atanan Haydar Bey ilk iş olarak bu tehlikelere karşı tedbir almak yoluna gittiler. Bunun için bölge halkı ve eşrafi ile bağlantıya geçip müdafaa-i hukuk cemiyetleri etrafında birleşilmesi için çalıştılar. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında Bitlis-Diyarbakır hattında Ruslara karşı savaşırken tanıdığı Mutki Milis Kuvvetleri lideri Hacı Musa Bey ile bağlantı kurdu, onu mevcut durumdan ve tehditlerden haberdar ederek başlayacak olan mücadelede destek istedi. Bu çağrısına olumlu cevap alınca da Musa Bey'i Erzurum Kongresi Heyet-i Temsiliyesi'ne üye olarak seçtirdi. Hacı Musa Bey'in bu görevi Sivas Kongresi'nde genişletilen ve bütün Anadolu'yu temsil eden Heyet-i Temsiliye'de de devam etti. Hacı Musa Bey, Mustafa Kemal Paşa ile diyalog halinde bölgedeki Ermenistan ve Kürdistan kurulması riskine karşı Mutki Aşireti Reisi olarak destek verdi. Bu çalışmamızda, arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar etrafında Millî Mücadele sırasında Bitlis'te bir aşiret reisinin çalışmaları ve Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki dini ve siyasi liderlerle ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hacı Musa Bey, Millî Mücadele, Bitlis, Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bulent.cirik[at]dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6650-4338

A Tribal Chief in Bitlis During the National Struggle: Hacı Mr. Musa

Abstract

After the signing of the Armistice of Mudros, the Eastern Anatolia Region faced an important crisis. Article 24 of the Armistice stipulated that in the event of a disturbance in the six eastern provinces, they would be occupied and left under the control of the Entente states. During the First World War, the Armenians in the region The British, who had used this region for their policies, were in the process of building an Armenia in this region. Founded in Istanbul a month after the armistice, the Vilâyet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Association for the Defense of Law in the Eastern Province) declared that it would risk any struggle to keep these six provinces, including Bitlis, within the Ottoman borders. On the other hand, British Major Noel claimed that a Kurdistan state could be built in a region that included Diyarbakır, Van and Bitlis, and included the Mosul province in this state. Measures had to be taken to warn the people of the region against the danger of both Armenia and Kurdistan and to keep them under Ottoman unity. These military and administrative measures were expressed in telegrams written to the capital by Ottoman administrators in the region. Kazım Karabekir Pasha, who was appointed as the Commander of the 15th Corps, Mustafa Kemal Pasha, who was appointed as the Inspector of the 9th Army Corps, and Haydar Bey, who was appointed as the Governor of Van, took measures against these dangers as the first thing they did. For this purpose, they contacted the people and notables of the region and tried to unite them around the defense-law societies. Mustafa Kemal Pasha contacted the leader of the Mutki Militia, Hacı Musa Bey, whom he had known while fighting against the Russians on the Bitlis-Diyarbakır line during the First World War, informed him of the current situation and threats and asked for support for the struggle that was about to begin. When he received a positive response to this call, he sent Musa Bey to Erzurum and had him elected as a member of the Congress Delegation. This duty of Hacı Musa Bey continued in the Delegation of Representation, which was expanded at the Sivas Congress and represented all of Anatolia. In dialog with Mustafa Kemal Pasha, Hacı Musa Bey, as the chief of the Mutki tribe, supported the risk of the establishment of Armenia and Kurdistan in the region. As the chief of the Mutki tribe, Hacı Musa Bey, in consultation with Mustafa Kemal Pasha, supported this struggle against the risk of the establishment of Armenia and Kurdistan in the region. In this study, the work of a tribal chief in Bitlis during the National Struggle and Mustafa Kemal Pasha's relations with religious and political leaders in the region will be discussed through archival documents and other sources.

Keywords

Hacı Musa Bey, Turkish National Struggle, Bitlis, Mustafa Kemal Paşa, Committee of Representatives

1. Giriş

1854-1928 yılları arasında yaşayan Hacı Musa Bey, Muş yakınında Huyut kazasına bağlı Cinyar köyünde doğdu. Mutki ve çevresinde yaşayan ailesi muhtemelen bey soyundan gelmekle beraber zamanla Modkan'larla yakın ilişkiler içine girerek yaklaşık 500 yıllık bir süreçten sonra bölgedeki Kürt aşiretlerinden birisi olmuştur.¹ Musa Bey de Modkan aşireti ile yakın temas içinde olmuş, bu yüzden birçok Osmanlı belgesinde "Mutki Aşireti Reisi" olarak zikredilmiştir. Musa Bey'in babası Mirza Bey, Muş Sancağının tanınmış aile ve beylerinden biriydi. Mutki ve Ahlât gibi bazı kazaların kaymakamlığını yapmış ve gösterdiği başarı sebebiyle Osmanlı yönetimi tarafından takdir edilmişti. 1883 yılında meydana gelen Musa Bey Olayından sonra ABD Elçisi Wallace ve İngiliz Büyükelçisi Dufferin'in baskıları sonunda 1884 Nisan'ında Mutki Kaymakamlığı ve Bitlis Vilayet Defterdarlığı görevlerinden azledilmişti.²

Musa Bey'in yaşadığı Mutki ve çevresi, Sultan Abdülmecit devrinde merkezi Rabat köyü olacak şekilde bir bucak halinde yönetilmiştir. Sultan Abdülhamid zamanındaki idari düzenlemelerle Bitlis Vilayeti'ne bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir.³ 1909 yılında Musa Bey'in yaşadığı Huyut Nahiyesi Mutki Kazasına dâhil edilerek kaza merkezi Natuvan köyüne nakledilmiştir.⁴ Mutki bölgesinin doğusunda Bitlis, batısında Sason ve Muş'un bir kısım toprakları, kuzeyinde Muş ve güneyinde Baykan kazası bulunmakta olup Diyarbakır, Muş ve Bitlis üçgeni içerisinde çok önemli bir geçiş konumuna sahiptir. Ayrıca Mutki oldukça sarp bir bölgededir.

Musa Bey, Bitlis Vilayeti içinde Mutki, Hizan ve Ahlat çevresinde etkin olan geniş bir aileye mensuptur. Osmanlı Devleti idaresinde nahiye müdürlüğü yapmış, kanunları ve devlet düzenini bilir bir sosyal statüye sahiptir. Hükümet adına vergi toplaması da idaresinde askeri bir gücü bulundurmasını gerektirmiştir. Bazı kaynaklarda 3.000-4.000 civarında adamı olduğu yer olsa da doğrudan kendisine bağlı 500'den fazla atlı süvarileri vardır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonunda bölgedeki zafiyetleri sebebiyle kişisel gücü ön plana çıkan devlet taraftarı görünen kişilerden birisi de Musa Bey'dir.

Musa Bey 1883 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile ABD arasında yaşanan bir problemle gündeme gelmiş, Bitlis yakınında Amerikan Misyonerlerine yapılan saldırıyla ilgili olarak adı uluslararası alanda duyulmuştur.⁵ Bitlis'te bulunan Amerikan Misyonerleri George P. Knapp ve Dr. Reynolds 12 Mayıs 1883'te bir yolculuk esnasında Musa Bey'in yaşadığı

¹ Şeref Han, *Şerefname*, çev., M. Emin Bozarıslan, İstanbul: Hasat Yayınları, 1971, s.417-418.

² Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s.421.

³ Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetlerinin Askeri İstatistiki*, çev., Mehmed Sadık, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1330/1914, s.7.

⁴ BOA. DH. MUİ. 23 -1/79.

⁵ Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1880-1890)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004; Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, s.408-442; Melda Hamdioğlu, "Musa Bey Olayı, Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996; Fatih Ünal, "Ermeni Olaylarında Bir Safha, Kürt Musa Bey Olayı", *Kafkas Araştırmaları*, 2(1996), ss.51-64.

Cinyar Köyü civarında eşkıyaların saldırısına uğrayarak soyulmuşlardır. Olay hakkında hem Bitlis Valisi hem de İngiltere'nin Bitlis ve Van Konsolosları teferruatlı araştırma yaptırmışlar, İngilizler saldırı yapanlardan birisinin Musa Bey olduğunun anlaşıldığını iddia etmişlerdir. İngiliz yetkililere göre, Musa Bey'in bu olayda gerçek faillerden biri olmadığı kabul edilse bile, Bitlis Vilayetindeki bütün şiddet hareketlerinden Musa Bey ve babası sorumlu olduğu için onun tutuklanması yararlı olacaktı. Fakat bu iki beyin nüfuzlarından dolayı tutuklanmaları imkânsızdı. Bunu sağlamak için İngiliz Konsolosu sadece Musa ve adamlarını suçlu konumuna sokmakla yetinmedi, Bitlis Valisi'ni de bu olaydan dolayı suçladı. Hem Ermeni komiteleri hem de misyonerler bölgede üzerlerinde kontrollü bir güç olarak gördükleri Musa Bey'den kurtulmak için İngiliz diplomatlarla birlikte hareket ettiler.

Bu baskılar üzerine önce Musa Bey'in babası Mirza Bey Mutki Kaymakamlığı ve Bitlis Vilayet Defterdarlığı görevlerinden azledildi. Musa Bey'in hapse atılması ve 1.500 lira tazminat alınması hakkındaki tartışmalar 1885 Kasım ayına kadar devam etti.⁶ Bu tarihten 1889 yılına kadar bu konu bir daha gündeme getirilmedi. Musa Bey vilayet merkezinde serbest kalmak şartıyla gözetim altında tutuldu. 1889 yılında Musa Bey konusu tekrar gündeme geldi, Ermeniler tarafından hemen her taraftan Musa Bey'i şikâyet eden mektuplar İngiliz gazetelerine gönderilmeye başlandı. Ermeniler adına Musa Bey'i karalama kampanyası yeniden başlamıştı, gönderilen şikâyet dilekçeleri, Avrupa basınında yer aldı. İngiltere Büyükelçiliğinin Sultan ve Babıali üzerindeki baskısı, bu konunun bir an önce halledilmesi gereğini ortaya çıkardı. Gazeteler ve diplomatik alanda ortaya atılan böyle büyük şayialar tezkip edilse bile bu durum İngiliz kamuoyu ve hükûmetini teskin etmiyordu. Bu durumun detaylarıyla beraber açığa kavuşturulması ancak yapılacak geniş kapsamlı bir soruşturma ile mümkün olabilirdi. Nitekim İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi White, Sultan Abdülhamid ile bizzat görüşerek Musa Bey'in tutuklanması işini kabul ettirdi.⁷

Musa Bey, 22 Mayıs 1889'da Bitlis'ten Müslüman ve Hıristiyan halkının tezahürat gösterileri arasında İstanbul'a doğru yola çıkarıldı ve Avrupa ve ABD diplomatlarının ve basının takibinde Kasım-Aralık ayında mahkemesi yapıldı. Yapılan duruşmalar sonunda Musa Bey'in aleyhine açılan davaların hepsinden beraatına karar verildi. Bu karara rağmen Babıali, İngilizlerden gelen baskılara fazla dayanamadı ve Musa Bey'in kendi memleketti olan Muş'a gitmesine izin vermedi. Musa Bey bu baskılar nedeniyle Medine'ye sürgün edildi. Orada 1908 yılı Eylül ayına kadar kaldı ve Meşrutiyet'in ilanından sonra ailesinin yanına Muş'a dönmesine izin verildi.

Bu arada Musa Bey'in ailesi de bölgesel gücünü artırdı, Hamidiye alaylarına sunulan imkânlardan faydalandı. Mutki ve çevresinde de Hamidiye Alaylarına mensup birlikler vardı. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce bölgede hafif süvari alayları mensuplarının

⁶ Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, s.421.

⁷ Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1880-1890)*, ss.54-55.

halka çeşitli saldırıları yaşıyordu.⁸ Musa Bey'in kardeşi Kasım Bey'in Ermeni komitelerine karşı yürüttüğü başarılı çalışmalar onun hakkında da Ermenilerin sık sık İstanbul'a şikâyet dilekçesi göndermesine sebep oluyordu.⁹

Meşrutiyet'in ilanından sonra da Musa Bey'in bir an evvel bölgeden uzaklaştırılmasını isteyen Ermeni komiteleri, Ermeni dini liderleri, yabancı misyonlar onun eylemlerini olsa da olmasa da devamlı olarak kullanmışlardır. Hemen hemen her şikâyet yazısında Musa Bey ile ilgili en azından "Musa Bey gibi" tabirini kullanmışlardır. Bu yüzden Musa Bey'in Ermenilerle imtihanı çok çetin olmuştur. Bu imtihan Birinci Dünya Savaşı sırasında daha sıcak, yüz yüze çatışmalarla daha sert bir şekilde yaşanmıştır.¹⁰

2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Hacı Musa Bey

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde 3. ve 2. Ordular görev yaptı. 3. Ordu'nun kuruluşunda, İhtiyat Süvari Tümenleri olarak varlığını devam ettiren aşiret birlikleri, eski teşkilatın izlerini önemli ölçüde kaybederek Milisler ve daha sonra da Gönüllü Müfrezeler olarak adlandırıldı.¹¹ Avrupa savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesi üzerine hakkında birçok şikâyet ve takibat bulunan Hacı Musa Bey, Bitlis Valiliği'ne müracaat ederek bir gönüllü alay teşkil edip Rus hududuna gitmek istediğini bildirdi. Üzerindeki şahsi davalar devam etmek üzere gönüllü müfrezeye kurmasına müsaade edildi.¹²

Hacı Musa Bey gönüllü müfrezesinin kurulması ile ilgili ilk çalışmalar 1914 yılı Kasım ayında başladı. 3. Ordu Milis Teşkilâtı, aşiret birliklerinden oluşan toplam 4 İhtiyat Süvari Tümeni ile Van İhtiyat Bağımsız Süvari Tugayı'ndan oluşuyordu. Hacı Musa Bey, Yarbay Cemil idaresindeki 3. İhtiyat Süvari Tümeni'nde dört bölüklü Kop Süvari bölüğü içinde yer alıyordu. Hacı Musa Bey'in gönüllü müfrezesi hem müdafaa hattında hem de cephe gerisinde birçok konuda Osmanlı askeri birliklerine destek oldu.¹³ 1915 yılı sonunda Erzurum'dan gerçekleştirilen taarruz esnasında birlikler Hınıs civarında toplandılar. Bulanık'ta oluşturulan Osman Bey Müfrezesi Murat Nehri'nin güneyini koruyordu. Osman Bey komutasında Dir, Bacirge Hudut Taburlarıyla 300 mevcutlu 3. İhtiyat Tugayı ve 600 atlıdan oluşan Hacı Musa Bey gönüllüleri bulunuyordu.¹⁴

Bu sırada 2. Ordunun 16. Kolordusu Mustafa Kemal Paşa komutasında Bitlis'e görevlendirildi. Kolordu 10 Mart 1916'da Edirne'den Diyarbakır'a kaydırıldı. Bitlis için 16. Kolordu'nun 5. Piyade Tümeni görevlendirildi. Bu Tümen 13, 14 ve 15'inci Piyade

⁸ BOA. DH. ŞFR. 400/110.

⁹ BOA. BEO. 3338/25334; 3345/250855.

¹⁰ BOA. DH-H. 15/1.

¹¹ Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XII/36 (1996), s.911.

¹² BOA. DH. ŞFR. 441/90.

¹³ ATASE. BDH. 129-418-602-006.

¹⁴ Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2005, s.91 ve 129.

Alaylarından oluşmaktaydı. Yine bu tümenin yanında sayılarının 2.000-3.000 arasında olduğu tahmin edilen Şeyh Muhammed Diyaüddin, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ve diğer milis birlikleri bulunmaktaydı. Böylece Hacı Musa Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında 1928 yılına kadar devam edecek bir ilişkiler manzumesi de başlayacaktı.

Ahmet İzzet Paşa, 2. Ordu Komutanlığı sırasında çeşitli tedbirlerle bölgede Hacı Musa Bey kuvvetlerinden istifade etme yoluna gitmişti. Çapakçur-Diyarbakır arasındaki sarp dağ yollarının gözlenmesi ve korunması Hacı Musa Bey Gönüllüleri ve Genç Müfrezesi denilen yardım kıtalarına havale edilmiştir.¹⁵ 2. Ordu Komutanlığı bölgesindeki milis birlikleriyle ilgili ilk ciddi düzenlemenin 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yapıldığı görülmektedir.¹⁶ Bu düzenlemelerden sonra 2. Ordu bölgesindeki milisler, 12-15 Temmuz 1916 tarihinde meydana gelen Kulp muharebelerine, 2-9 Ağustos 1916 tarihleri arasında meydana gelen Muş-Bitlis muharebelerine, 5 Ağustos 1916'da cereyan eden Çapakçur muharebelerine ve 27 Ağustos 1916 tarihinde meydana gelen Oğnut muharebelerine katılmışlardır.

Hacı Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey de yine milislerden kurulu olan birliklerin başında Hafif Süvari Alay Komutanlığı yapmaktaydı. Musa Bey'in Rus kuvvetleriyle ilk teması Bulanık'ta olmuştur. Bulanık'taki Belican mevzilerini Şeyh Muhammed Diyaüddin ile beraber kahramanca savunmuş, fakat düşmanın çok sayıda olması sebebiyle Bitlis'e geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekildikten sonra faaliyetlerinden geri kalmayarak Mutki'nin bölge halkını da milislerine katmış kuvvetli bir halk ordusu meydana getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirlerle Bitlis'e karşı askeri bir harekât düzenlenerek şehrin Rus işgalinden kurtulması sağlanmıştır.

7 Kasım 1916'da Mustafa Kemal Paşa Silvan'dan Bitlis'e geldi, Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey ile görüştü. Nuh Bey ağabeyinin bir mektubunu getirmişti. Musa Bey mektubunda, ailelerinin Garzan civarında iyi yerleştirilmemiş ve iyi iâşe edilmemiş olduklarından yardım edilmesini ve kendilerine subay gibi maaş verilmesini istiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu konuyu Musa Bey ile yüz yüze görüşerek ona 50 lira verdi, kendisine maaş verilmesini de emretti, ailesi istedikleri bölgelere yerleştirildiler.¹⁷

Bitlis'e Rus taarruzu ve savunulması sırasında Hacı Musa Bey'in üstün başarıları görülmüştü. Mustafa Kemal Paşa iki önemli şahsın ödüllendirilmesini istiyordu. Bunlardan biri Hacı Musa Bey diğeri de Nakşibendi Tarikatı Şeyhi Muhammed Diyaeddin idi. Başkumandan ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 11 Temmuz 1916'da Sadaret'e gönderdiği yazısında, çeşitli sebeplerden dolayı milis reislerinden Hacı Musa Bey ile diğer dört zata muhtelif derecelerden madalya ve nişanlar verilmesinin uygun olacağını bildiriyordu. Bu talep üzerine, 12 Temmuz 1916 tarihli irade-i seniyye ile "Milis Kuvvetleri reislerinden Hacı Musa Bey, Mutki ve Huyut cihetindeki muharebelerde

¹⁵ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I, İstanbul: Nehir Yayınları, 1992, s.270.

¹⁶ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 2 (1915-1919), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s.37.

¹⁷ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s.71-73, 77-79.

fedakârlığı görülmesinden dolayı gümüş liyakat madalyasıyla taltifi" kararlaştırılmış ve madalya verilmiştir. Aynı şekilde Milis reislerinden Şeyh Hazret-i Diyaeddin Efendi'ye de gümüş liyakat madalyası verilmiştir.¹⁸

Düşman işgali ortadan kalksa da güneyde İngilizlerle muharebeler ve Rus tehdidinin Ekim'e kadara devam edecek olması, 1917 yılı Mayıs ayında Mutki, Hizan ve Bitlis'te yiyecek, içecek sıkıntısını hat safhaya çıkarmıştı.¹⁹ Musa Bey aşiretinin ihtiyaçlarını karşılamakta artık zorluk çekmeye başlıyordu. Bu sebepten ilk dayanılacak kapı devlet kapısı oluyordu. Bitlis Valisi Mazhar Bey de bu süreçte Hacı Musa Bey'i hoş tutmaya çalışmış, ordu müsaade ettiği oranda elindeki erzaktan aşiret birliklerine dağıttırmıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığında Musa Bey Gönüllü Müfrezesi Osmanlı birliklerinin idaresi altında güney bölgelerinde İngiliz işgaline karşı müdafaa hareketlerine devam ediyordu.

3. Millî Mücadele Döneminde Hacı Musa Bey

3.1. Bitlis ve Çevresinde Kürt Aşiretleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Doğu Anadolu Bölgesi'ni işgal etmeleriyle birlikte bölgedeki Kürtçülük çalışmaları artmış, Ruslar Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi Kürtçülüğü desteklemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve bağımsızlık yolunda, Ermenilerle Kürt milliyetçileri, siyasi olarak birlikte çalışmışlardı. Bununla beraber özellikle bölgedeki birçok Kürt aşireti Osmanlı ordusuyla birlikte Ruslara karşı çarpışmışlardı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Osmanlı Devleti için savaşın mağlubiyetle bittiğini haber veriyordu. Mütareke, savaşı sona erdirmekle beraber adeta nihai bir anlaşma gibi farklı hükümleri ihtiva ediyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için mütareke sonunda çeşitli görüşler belirmeye başladı. Kimi gruplar bağımsız bölgesel yapılar kurmak düşüncesine kapılırken kimi gruplar da Osmanlı Devleti bütünlüğü içinde kalmanın, ancak birlik halinde bulunmanın daha uygun şartlar doğuracağını iddia ediyorlardı. Ancak geleceğe dair etki edecek en büyük güç, İngiltere ve Fransa idi. Savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin güneyini işgal altına alan bu devletler kendi iktisadi ve siyasi çıkarları doğrultusunda yeni bir Ortadoğu inşa etmek düşüncesindeydiler, bunun için bölgede farklı etnik unsurları kendi politikaları doğrultusunda yönlendiriyorlardı. Irak'ta ve Suriye'de istedikleri düzeni kurmaya başlayan ve askeri kontrolü inşa eden İtilaf devletleri bu bölgelerin kuzeyinde yer alan Osmanlı topraklarını da mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal altına alıyorlardı. Böylece İngilizler 1919 yılı Ocak ayından itibaren Erzurum'dan başlayarak Diyarbakır'a kadar olan alanda aşiretler üzerinde çeşitli planlar uyguluyorlardı.

Bu faaliyetler neticesinde, İstanbul'da Seyyid Abdülkadir başkanlığında Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti kuruldu. Abdülkadir'in yardımcıları Emir Ali Bedirhan ile Ferik Fuat Paşa idi.²⁰ Cemiyetin kurucuları bütün doğu vilayetlerini Kürdistan içerisinde

¹⁸ BOA. İ.DUİT. 66/26, lef. 2.

¹⁹ BOA. DH. ŞFR. 547/12.

²⁰ Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İstanbul: Altınordu, 1994, s.375-376.

gösteriyorlar ve “muzdarib durumda olan” Kürt ve Ermenilerin birlikte çalışması gerektiğine inanıyorlardı. Kürtçülerin bu dönemdeki siyasi yayınlarına *Hadisat* ve *Vakit* gazeteleri cevap vermişler, Doğu Anadolu'da bir “Kürdistan Meselesi” olmadığından, Türk ve Kürdün İslam içerisinde bir bütün olduklarından bahsederek Kürtçülerin fikirlerini çürütmeye çalışmışlardı.²¹

Doğu vilayetlerinde Ermenistan'a muhtariyet verileceği iddiaları ve İstanbul'da kurulmuş olan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin otonomi açıklamaları bölgede huzursuzluk meydana getiriyordu. Hükûmet bölge valilerini uyararak İngilizlerin Kürt aşiretlerini kazanmak ya da onlara bölgesel beylik vermek vaatlerine kapılmamaları konusunda çalışmalarını istiyordu. İngilizler Kürt aşiretleri arasında çok para dağıtıyorlar, böylece kendilerine bağlayarak Osmanlı Devleti'nden koparmayı umuyorlardı.²²

İngilizlerin bu politikalarına karşı Osmanlı Devleti'ne mensup bir grup subayın tuttuğu yol, müdafaa-i hukuk teşkilatları çatısı altında ülkenin her yerinde örgütlenmekti. Bu örgütlerin temel düşüncesi, Osmanlı Devleti idaresi altında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu elde tutmak, en azından mütareke imzalandığında mevcut olan sınırları koruyabilmektir. İngilizlerin 1919 Şubat ayından itibaren bölgedeki Ermeni ve Kürt politikaları ile ilgili istihbarat İstanbul'a ulaşınca acil tedbirler alma gereği ortaya çıktı. Bu düşünce ile harekete geçen müdafaa-i hukuk cemiyeti temsilcileri bölgesel kongrelerle halkı bir bütün olarak tutmayı hedefledi. Askeri bir yapılanma ve örgütlenme olmadan bu birliğin sağlanamayacağı da görülüyordu. Bu sebeple sırasıyla Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Mustafa Kemal Paşalar ile Refet Bey Anadolu'ya geçtiler. Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesi için görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tehlike arz eden Kürtçülük ve Rumluk sorununun çözülmesi için çalıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın da görevleri arasında yer alan bölgede asayişin temini Mütarekenin imzalanmasından sonra daha da önem arz etmeye başladı. Özellikle Mütarekede yer alan, “karışıklıkların çıktığı bölgelerin işgal edileceği” maddesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki eşkıyalık hareketlerinin Osmanlı Devleti açısından bir risk oluşturacağını gösteriyordu. Bu bölgedeki eşkıyalık hareketlerinde İngilizlerin parmağı olduğu Erzurum Valiliği'nin ve 15. Kolordu'nun telgraflarından anlaşılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişliği görevine başladığı günden itibaren Doğu Anadolu'nun bir bütün olarak korunmasına dikkat etmiş, 10 Haziran 1919'da Sadaret'e gönderdiği telgrafta, Kürdistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması için bazı aşiretlerin yayın yoluyla propaganda yaptıklarını, Cemil Çeto, Abdülkerim ve Ali Batı gibi Kürt liderlerinin halkı teşkilatlandırmaya çalıştıklarını belirterek, bunların hemen tutuklanmaları konusunda gerekenin yapılmasını istemiştir.²³

²¹ Hadisat, 12 Kanunuevvel 1334/12Aralık 1918, No:54; 14 Kanunuevvel 1334/14 Aralık 1918, No:56; Vakit, 16 Teşrinisani 1335/16 Kasım 1919, No:733.

²² BOA. BEO. 4579/343409.

²³ BOA. BEO. Sadaret Evrakı. A.AMD. MV. 107/9.

Mustafa Kemal Paşa, Hükûmeti bu şekilde uyarırken 17 Haziran'da Amasya'dan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafta, Ermeni çetelerinin zulmünü yaşamış Vilâyât-ı Şarkiyye ahalisinin fedakârlık konusunda daha anlayışlı olduğunu belirttikten sonra şöyle diyordu: "...Milleti hür ve müstakil yaşatmaya matuf teşkilatın yani Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'nin her nahiyeye varıncaya kadar teşmili esaslarını hazırlamak gereklidir... Bu sebepten ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Erzurum'da tek mil Vilâyât-ı Şarkiyye'nin murahhaslarından müretteb bir heyet bulundurmamak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim. Behemehal lazımdır..."²⁴ Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa müdafaa-i hukuk cemiyetlerini ve kongreleri etkin bir şekilde kullanacaktı.

Osmanlı Devleti ve daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti İngilizlerin Kürtler üzerindeki faaliyetlerini sonuçsuz bırakmak için çeşitli tedbirler düşünmüş ve uygulamıştı. Bunlardan birisi, bölgede bulunan aşiretleri Osmanlı Hükûmeti safına çekebilmektir. Bunun için Musul'da VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ve Van'da Vali Ali Haydar Bey aşiretlerle irtibata geçmişlerdir.²⁵ Bu bölgede uygulanacak olan Ermeni politikaları da İngilizler açısından "Kürdistan Misyonu" içinde problemler oluşturuyordu. İran'da Şıkak Aşireti Reisi Simko İsmail Ağa, Kuzey Irak'ta Şeyh Mahmud Berzenci ve yine aynı bölgeyi de içine alan bazen İran ile de irtibata geçen Şemdinan Aşireti Reisi Seyyid Taha, İngilizlerin bölge politikaları açısından önemli isimlerdir.²⁶

Bölgede bu siyasi gelişmelerin yaşandığı ve Osmanlı Hükûmeti'nin aşiretlerle ilgili ne yapacağını kestiremediği bir dönemde Hacı Musa Bey'in yaşadığı coğrafya olan Mutki, Hizan, Muş ve Bitlis için yeni birçok problem ortaya çıkıyordu. Savaş boyunca Osmanlı Ordusuna yardım eden Hacı Musa Bey ve aşiretinin alacağı tavır önemliydi. Ayrıca bu siyasi ortamda aşiretler için yön belirlemek de hayli güç olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında 11 Nisan 1918'de Bitlis Valiliği'ne tekrar tayin edilen Mazhar Bey²⁷ 1914 yılında Hacı Musa Bey'in affi konusunda girişimlerde bulunmuş ve bunda da başarılı olmuştu. Ancak Mütarekeden sonra görevden alınca vilayet bir müddet vekâletle idare edildi. Mazhar Müfit Bey Bitlis'ten İstanbul'a gitmeyip Erzurum'a geçerek burada toplanacak olan kongreye katılmak için çalışmalarına başladı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden sonra onunla beraber hareket etti. Mazhar Müfit Bey'in

²⁴ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991, s.36-37

²⁵ Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken - Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1959, s.23.

²⁶ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 31; İsmet Demir ve Uğurhan Demirbaş, der., *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s.393; Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, ss.21-40.

²⁷ BOA. İ. DÜİT. 41/63

Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da daha önceden bölgede Hacı Musa ile çalışması onun Millî Mücadele döneminde farklı bir pozisyonda değerlendirilmesini sağladı.

Mondros Mütarekesi imzalandığında bütün doğu vilayetleri gibi Bitlis Vilayeti'nin de hem maddi hem de manevi durumu hiç de iyi değildi. Ahali, memurlar, jandarmalar açlıktan ölümlerle karşı karşıya idiler. İşgal gören mahaller için alınan kararlar toplanan mahsul vergilerinin tamamen mahalline sarfı kararlaştırılmış, ancak bundan 1918 Ağustos'unda vazgeçilmişti. Bu durum bölge valilerinin sert tepkisine sebep olmuştu. Açlıktan ölümlere göz yumulamayacağından bu paranın Bitlis'te sarfına Dâhiliye Nezareti karar verdi.²⁸ 9. ve VI. Ordu da ihtiyacını görmek için halkın zahire ve iaşesine müracaat etmek zorunda kalıyordu. Bütün doğu vilayetlerinde yaşanan sıkıntı, ordu-valilik ilişkileri burada da yaşanıyordu.²⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Bitlis şehrinin altı bin hanesinden üç yüzü iskâna müsait olacak durumdaydı. Geri kalan binalar yanmış ve yıkılmış olup hükûmet dairesi için ancak üç hane bulunabilmişti. Fakat bunlar da harap ve yıkılmaya hazır bir halde olduklarından kışın içinde oturmak mümkün değildi. 14 Temmuz 1918'de bu durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildiren Vali Mazhar Bey, Darülmualimin binasının tamamlanarak hükûmet binası olarak kullanılması için para istiyordu. Ancak 22 Mart 1919'da bu talebe verilen cevapta, hükûmet konakları için bütçede para olmadığı belirtiliyordu.³⁰ Bu sıkıntılara asayiş problemi de ayrı bir sorun olarak ekleniyordu. Çünkü 12 Ekim 1918'de doğu vilayetlerinde sıkıyönetim idaresi kaldırılmıştı.³¹

Sosyo-ekonomik açıdan büyük bir sıkıntı içerisinde kalan Bitlis Vilayeti'nde yaşayan Musa Bey açısından Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan durum şu seçenekleri içine alıyordu:

- İngilizlerin yoğun bir baskı ile Bitlis ve çevresinde yürüttükleri propagandaya kapılarak onlardan para ve silah temini ile Mutki, Hizan, Muş ve Bitlis çevresinde hâkim bir güç olmak.
- Osmanlı Devleti yanında yer alarak eski statüyü, en azından Birinci Dünya Savaşı sırasında elde ettiği pozisyonu devam ettirmek.
- Çok karışık olan atmosferin sakinleşmesini bekleyerek ortaya çıkacak yeni duruma göre pozisyon almak.

Musa Bey'in yaşadığı bölgedeki aşiretlerin önemli bir bölümü bu sırada Osmanlı Hükûmeti'nin yanında yer almakla beraber bazı ayrılıkçı hareketler de doğmuştu. Musa Bey Osmanlı Hükûmeti'nin ya da daha doğru bir deyişle bağımsız bir Osmanlı Devleti düşüncesinin yanında yer almayı tercih etti.

²⁸ BOA. DH. İ.UM. 20-4/2-55.

²⁹ BOA. DH. İ.UM. 20-5/2-30.

³⁰ BOA. DH. MB. HPS. 21/9.

³¹ BOA. DH. EUM. 6. Şube 49/94.

İngilizlerin ve Ermenilerin faaliyetlerinden yana ciddi sıkıntılar yaşayan vilayetlerden biri de Bitlis idi. Vilayetin Irak'la sınır teşkil eden Siirt Sancağı'nın Şırnak kazası devamlı surette İngiliz saldırı ve tahriklerine açıktı.³² Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında Bitlis ve çevresindeki Kürt aşiretlerinin ve köylülerinin durumunu Dâhiliye Nezareti'ne 27 Nisan 1918 tarihli gönderdiği bir telgrafla açıklayan Siirt Mutasarrıfı Cevdet Bey, bu duruma karşı alınabilecek tedbirleri şu şekilde açıklıyordu:

"...Vilayette muhtelif isimlerde bir hayli büyük ve küçük aşiretler vardır. Bu aşiretler bir reise veya bir beye tabi olarak ondan gelecek emirleri ve tebliğleri icra ederek yerine getirirler. Reisler mıntıkları dahilinde bulunan köyleri vergiye ve tekalife bağladıklarından mevsiminde zahire, hayvan ve diğer eşyaları alarak satarlar, bundan çok para elde ederler. Köylerin halkı aşiretlerden çok korkarlar ve ne isterlerse verirler, vermezlerse evleri yakılır, çocukları ve hanımları katledilir, hayvanları ve eşyaları yağmalanır. Bu şekilde mal ve canları emniyet altında bulunmayan birçok köylüler evlerini ve diyarlarını terk etmişlerdir. Kürdistan'da otuz-kırk haneli köylerin yarısında ancak üçer dörder hane kalmıştır. Bunlar da reislerin menfaatlerini ve emellerini temine çalışmaktan başka bir şey yapmamak mecburiyetindedirler, vatanlarından ayrılmak istemeyerek ve aşiretlerin zulümlerine tahammül ederek köylerinde kalmışlardır. Çoğunlukla aşiretler arasındaki ihtilaflar ve çarpışmalar da bu köyler yüzünden meydana gelmekteydi ve senelerce sürmekteydi. ... Osmanlı Devleti büyük bir harpte varlık ve yokluk mücadelesi verirken aşiretler harp mükellefiyetlerini yerine getirmemişler bilakis kişisel menfaatlerini temin maksadıyla hükûmetin başına gaileler çıkarmaktan geri durmamışlardır. Muharebeden firar ederken silahlarını da yanlarında götürdüklerinden jandarma ile çatışmalarında bunları kullanmaktadırlar. Jandarmalarda ise bu çaplı mavzer veya martini yoktur."

Cevdet Bey'e göre yöre halkının eğitime ihtiyacı vardı. Böylece halkı aşiretlerin ellerinden kurtarmak gerekiyordu. Ayrıca beyleri, ağaları bölgeden uzak yerlere ikamet ettirerek bunlardan kurtulmak mümkündü. Bunlara mensup olanların da beyleri olmadan hükûmete karşı gelmeleri mümkün olmazdı. Kürtlere en çok etki edecek şey hükûmetin adalet, vakar ve ciddiyetiydi, Kürtler kanun hükümlerini uygulayan ve suiistimallerden uzak duran memurlardan korkarlardı. Oysa şimdi bu vasıflara sahip memurlar azaldığı gibi idareci nahiyeye müdürleri ve kaymakamlar da yine aşiret mensuplarındandı. Buraya gönderilecek tertipli ve ahlaklı memurlar ve idarecilerle bölgenin kalkınması da sağlanarak ihracat ve ithalat büyümüş olacaktı.³³

Millî Mücadele döneminin aşiret profilini çizen Cevdet Bey bölgedeki aşiretlerin birbirlerine karşı olan rekabet duygularına ve geçim kaynaklarına değinerek birçok çözüm yolu gösteriyordu. Bunlardan birisi de Osmanlı Devleti'nin sık sık başvurduğu taltif ve madalyalarla aşiretlerin onurlandırılması yoluydu. Bu iş Millî Mücadele

³² Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39 (2007), s.435.

³³ BOA. DH. EUM. 2. Şb. 54/51.

döneminde öyle bir hal aldı ki doğudaki hemen hemen her vilayette aşiretler için özel madalyalar törenlerle dağıtmaya başlandı. Aşiretlere para ve silah dağıtmak maddi imkânlardan dolayı pek mümkün değildi. İsyân etmesi ya da bir karışıklık çıkarması muhtemel aşiret üzerine asker göndermek de bu dönemde imkânsızdı, geriye sadece elde olan imkân “madalyalarla taltif” kalıyordu. Bitlis Vilayeti'nde bulunan aşiretlerin İngiliz propagandasına kapılmaması için Dâhiliye Nezareti bölgedeki diğer vilayetlerde olduğu gibi Bitlis'te de bu yönde çalışmalar başlattı.

3.2. Kaymakam ve Nahiye Müdürü Hacı Musa Bey

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgedeki çözüm yollarından olan görev ve madalyalarla taltif yolundan Hacı Musa Bey de faydalanmıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sırasındaki başarılı çalışmalardan dolayı bölgede asayiş sağlayabilecek güç olarak Musa Bey ve müfrezesi seçilmiştir. Bitlis Valiliği Siirt, Şırnak, Erüh, Pervari, Garzan, Muş, Sason ve Mutki'de Kürt aşiretleri ve kabileleri ile ahali arasındaki haset ve husumetten dolayı bölgede kuvvetli birer askeri müfrezeye ihtiyaç olduğunu fark etmişti.³⁴ Nitekim bölgede eskiden beri devam eden eşkıyalık, hırsızlık ve yağma hadiseleri bu dönemde de devam etmiştir. Bu süreçte de Mutkililer yine en çok öne çıkan grup ya da aşiret olmuştur. Vilayet dâhilinde yönetime en çok endişe veren, huzursuzluk kaynağı olan Mutki ve Huyut çevresindeki çatışmalardır. Mondros Mütarekesi hükümlerine göre ordunun terhisi işlemlerinden dolayı bölgede güçlü bir askeri müfrezenin bulundurulması da mümkün değildi. Bu yüzden Musa Bey ve müfrezesine ihtiyaç vardı.

Ancak bu düşüncelere rağmen Hacı Musa Bey'in çevresinin de bu tür eylemlere katıldığı görülüyordu. 11 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezareti Bitlis Vilayeti'ne gönderdiği telgrafla, Bitlis'in Huyut Nahiyesi Müdürü Musa Bey'in oğulları İzzet ve Medeni beyler ile torunu Halil'in birlikte teşkil ettikleri çete ile Muş Ovası'ndaki köyleri yağma ve tahrip ettikleri ve Ermeni köylerine baskın düzenlediklerinden, bu çetenin faaliyetlerine son verilmesini istiyordu.³⁵ Mutki çeteleri çok büyük rahatsızlıklar çıkarmakta, postalara saldırmaktaydılar. Bunların tedibi için Bitlis Valiliği iki-üç yüz kişilik bir kuvvetin Bitlis'e gönderilmesini İstanbul'dan talep etmişti.³⁶ Anlaşılan o ki bir taraftan Musa Bey nahiye müdürlüğü yaparken çevresi eski alışkanlıklarına devam ediyordu. Ancak bu şikayetlere rağmen Bitlis Vali Vekili Vehip Bey, 16 Ağustos 1919'da Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta, Şırnak ve Mutki aşiretlerinin vilayetin en büyük aşiretleri olduğunu ve her iki aşiretin de İngilizlerin tahriklerine rağmen devlete sadakatle hizmet ettiklerine dikkat çekerek, bu aşiretlerin reislerinin sadakatlerinin artırılması için; önemi hükûmetçe de malum olan Mutki Aşireti'nin Reisi Hacı Musa Bey'e 4., Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa'ya 4., Şırnak ahfadından Süleyman ve Garzan'da Cumanı Aşireti Reisi İsmail Ağa'ya 5. ve Mutki ahfadından Şakir ve Sason'da Bedri Aşireti Reisi Hasan ve İzzet Beylere 5., bu zamana kadar yaptığı hizmetlerden dolayı Siirt Müftüsü Halil ve Seyyid

³⁴ BOA. DH. ŞFR. 636/108.

³⁵ BOA. DH. EUM. AYŞ. 15/108.

³⁶ BOA. DH. ŞFR. 649/79.

Abdülkerim ve Siirt dahilinde Şeyh Abdülbaki Efendilere 4., Muş Belediye Reisi Hacı İbrahim ve Siirt Belediye Reisi Sami Efendiler ile Genç eşrafından Muhyiddin Tahir Beyzâde Mustafa Bey'e 5. Mecidiye nişanı verilmesini talep etti. Ayrıca Muş dahilindeki aşiretlerden geçim sıkıntısı çekenlere yardım için vilayete 500 kuruş gönderilmesini istedi. Vehip Bey'in taltif konusundaki isteği kabul edilmekle beraber para talebi bütçe yetersizliğinden dolayı reddedildi.³⁷

Bundan yaklaşık dört ay sonra, 8 Aralık 1919'da Mutki kazasının Huyut Nahiyesi'ndeki Tab ve Gursun Aşiretleri arasında bir çatışma çıktı.³⁸ Bu husumeti ortadan kaldırmak için Mutki Kaymakam Vekili ve Nahiye Müdürü Hacı Musa Bey ve Meşayihden Şeyh Alaaddin Efendi görevlendirilmişti. Bu iki zat her iki kabileye mensup köylere dolaşarak gerekli nasihatlerde bulunmuşlar ve bir müddet sükûn sağlanmıştı.³⁹

Bölgede statüsü değişen ve gücü gittikçe artan Hacı Musa Bey'in hayatında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve lider konuma gelmesiyle yeni bir dönem başladı.

3.3. Mustafa Kemal Paşa-Hacı Musa Bey İlişkileri

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliği'ne tayini birçok yönleri ile önemli bir görevdi. Göreve atandığı tarihlerde bir taraftan Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulacağı iddiaları bir taraftan bazı Kürt grupların bir oldu-bitti karşısında kalmamak için bir otonom Kürdistan düşüncesine kapılmaları Doğu Anadolu bölgesinde Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit ediyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra bir yandan İzmir'in işgali üzerinde dururken bir yandan da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulması planlanan Kürdistan üzerinde kimlerin çalıştığını Harbiye Nezareti'nden soruyor, bölgedeki valilerin hemen uyarılmasını ve aşiretler üzerinde inceleme yapılması ikazında bulunuyordu.⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında Diyarbakır ve Bitlis çevresinde görev yapmış olan Mustafa Kemal Paşa burada bazı aşiret reisleri ile yakından çalışma imkânı bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra 21 Mayıs 1919'da aralarında Hacı Musa Bey'in de bulunduğu Bitlis eşrafı, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini İstanbul'da Sadaret'e gönderdikleri bir telgrafla protesto ettiler. Bu telgrafta Musa Bey, "Umum Aşair Reisi Hacı Musa" ismini kullanmıştı. Telgrafta, İzmir'in işgal edildiğinin haber alındığı, memleketin geleceğinin kararlaştırıldığı dönemde, Bitlis ahalisinin hicret felaketinin elemi içinde yuvarlana yuvarlana bütün varını, kardeş canını imha etmiş olduğundan ileride bir emr-i vaki karşısında kalmamak ve gelecekte hicret felâketiyle felâket belâsına katlanmamak üzere memleketin mukadderatından ahalinin haberdar edilmesini istirham ediyorlardı.⁴¹

³⁷ BOA. DH-KMS. 50-3/29.

³⁸ BOA. DH. ŞFR. 653/106.

³⁹ BOA. DH. ŞFR. 654/72.

⁴⁰ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, s.9-15.

⁴¹ Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto, İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.

Bu telgrafla Bitlisliler İstanbul'dan kendi geleceklerini soruyorlar, bütün gelişmelerden haberdar edilmelerini istiyorlardı. Hacı Musa Bey'in Bitlis eşrafı listesinde müftü, belediye başkanı ve eski milletvekilleri yanında yer alması ve "bütün aşiretler reisi" unvanını kullanması dikkat çekicidir. Bu bilgiler onun Bitlis'teki statüsünün bu dönemde gittikçe güçlendiğini göstermektedir. Bu telgraftan sonra Mustafa Kemal Paşa, valilere ve bağımsız mutasarrıflara 28 Mayıs 1919'da gönderdiği yazıda, İzmir'in işgali ile başlayan millî mitinglerin devam etmesini, millî duruşun bütün dünya devletlerine gösterilmesini istiyor ancak asayiş bozucu hareketlerden uzak durulması tavsiye ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa aynı gün Bitlis vilayeti vasıtasıyla Mutki Kazası'nda Musa Bey'e, Diyarbakır Vilayeti'nde Hazro Nahiyesi'nde hanedan eşrafından Hatip ve Mehmet Bey'lere, Diyarbakır Vilayeti'nde Garzan Kaymakamı vasıtasıyla Cemil Çeto Bey'e, Diyarbakır Vilayeti'nde Silvan'da hanedan eşrafından Sadık Bey ve Ali Ağa'ya gönderdiği telgrafta da şu noktalar üzerinde duruyordu:

"Padişahımız Halife-i Zışan Efendimiz acizlerini doğu vilayetlerinde memleket asayişini sağlamak maksadıyla mülki ve askeri kuvvetlerin müfettişi olarak Dokuzuncu Ordu Kıtaları Müfettişi unvanıyla vazifelendirdiler. Şimdilik Sivas vilayetindeyim. İnşallah yakında o taraflara da geleceğimden sizler gibi devlet ve milletin hamiyet ve fedakârlıklarıyla iftihar ettiği kişilerle tekrar görüşeceğimden son derece memnunum. Bugün milletimizin kurtulması, milletimizin bağımsızlığının ve bekasının sağlanması ancak iç asayişin tamamen emin olduğunu göstermek ve hukuk ve bağımsızlığımızın korunması için tek vücut olarak devlete tam bağlılıkla beraber her türlü fedakârlığa hazır bulunduğumuzu dünyaya anlatmakla mümkün olacağından bu hususta nüfuz ve gayretinizi tamamen sarf edeceğinize eminim.

Haberinizi beklerim.

9. Ordu Kıtaları Müfettişi Padişahın Fahri Yaveri Mustafa Kemal."⁴²

Havza'dan bu yazışmaları gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa buradan Sivas'a geçmiş Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere de 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmiştir. Erzurum'a geldiğinde doğu temsilcileri ile bölgedeki Ermeni ve Kürt tehlikesinin önüne geçmek için tedbirler alan Mustafa Kemal Paşa, kongreye katılmayan bazı önemli isimlerle de temasa geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu manada temasa geçtiği kişilerden birisi de Hacı Musa Bey'dir. Hatta Mustafa Kemal Paşa, kongreye katılmadığı halde Hacı Musa Bey'i Erzurum Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'ye üye seçtiğiştir.⁴³

Kongrenin son günkü toplantısında seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri içine Hacı Musa Bey'in ismi Mustafa Kemal Paşa tarafından ilave edilmişti. Bu siyasi bir hareketti, zira kongredeki Bitlis temsilcileri Cemil Bey, Mehmed Hilmi Bey ve Emekli Binbaşı Süleyman Bey tarafından gösterilen Bitlis adayları Eski Mebus Sadullah Efendi, Muş Eski Belediye

⁴² Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV; Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 2 (1915-1919), s. 334-335.

⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk III: Vesikalar*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987, Vesika: 41.

Reisi Behlül Efendi ve Siirtli Necmeddin Efendi idi. Seçime geçilmeden önce verilen arada Hacı Musa Bey'in ismi Bitlis adayları arasına konulmuştu. Yapılan seçimler sonunda, Erzurum temsilcisi Mustafa Kemal Paşa 46, Sivas Temsilcisi Rauf Bey 46, Bitlis'ten Hacı Musa Bey 45, Bitlis'ten Sadullah Bey 45, Trabzon'dan Servet Bey 42, Trabzon'dan İzzet Bey 38, Erzincan'dan Hacı Fevzi Efendi 40, Erzurum'dan Raif Efendi 36, Sivas'tan Bekir Sami Bey 34 olmak üzere 9 kişi Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilmişlerdi.⁴⁴ Bitlis adayları Muş Eski Belediye Reisi Behlül Efendi ve Siirtli Necmeddin Efendi liste dışı kalmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa 1927'de Nutkunda, bu üyelerin hiçbir zaman bir araya gelmediğini söyleyerek daha sonra kendisine muhalif olan üyeleri ve bunların fonksiyonlarını eleştirmektedir:

"Efendiler, yeri gelmişken şunu arz edeyim ki, bu zevat hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sivas Kongresi'ne iştirak etmişler ve onu müteakip biri Erzurum'a, diğeri Erzincan'a dönerek bir daha iltihak eylememişlerdir. Rauf Bey ve Sivas Kongresi'nde iltihak eden Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclisi Mebusan'a gidinceye kadar beraber bulunmuşlardır..."⁴⁵

Eski Bitlis Valisi olan ve kongreyi takip eden Mazhar Müfit Bey'e göre, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey, muhasım aşiretlerin herhangi bir menfi hareketinden çekindiği için kongreye gelememişti.⁴⁶ Mazhar Bey'in hatıralarının başka bir yerinde şu kayıt yer alıyor: "...21 Ağustos 1919... Filhakika Heyet-i Temsiliye azasından Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey, aşiretinin başına dönmüş bulunuyor. Paşa eksiklere rağmen Heyet-i Temsiliye toplantılarını devam ettiriyor."⁴⁷ Sivas'ta bu heyete seçilen Mazhar Müfit Bey, Nutuk'taki gibi bu heyet üyelerinin hiçbir zaman bir araya gelmediklerini ifade ederek, "...bu üyelere Heyet-i Temsiliye'de bir defa teşerrüf edemedik. Gelmemişlerdi. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey'in meşru mazereti bizce malum ise de, diğerlerinin mazereti olup olmadığı bizce meçhuldür."⁴⁸

Buradan anladığımız kadarıyla kongreye katılamayan Hacı Musa Bey daha sonra Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret için Erzurum'a gelmiştir. Bu ifadelerle göre, Heyet-i Temsiliye üyelerinin tamamı hiçbir zaman bir arada bulunmamışlardır. Oysa Nutuk'ta bir yerde, Mustafa Kemal Paşa, bunların bir arada bulunduğunu ifade etmektedir. Sivas Kongresi'nden sonra 27 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'da hükûmetin Heyet-i Temsiliye ile irtibat sağlamak ve onu lağvettirmek için aracı olarak kullandığı Abdülkerim Paşa ile yapılan telgraf görüşmesinde, Mustafa Kemal Paşa, "...Heyeti Temsiliye üyelerinden Erzurum temsilcisi ulemadan Raif Efendi Hazretleri ve Erzincan ve Dersim temsilcisi

⁴⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. II, Ankara: Ziraat Bankası, 1993, s.232-234.

⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk I*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1987, s.67-68.

⁴⁶ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s.112-113.

⁴⁷ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, s.161.

⁴⁸ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s.369.

Şeyh Hacı Fevzi Hazretleri ve eski Bahriye Nazırı sevdiğiniz kardeşlerden Rauf Beyefendi Hazretleri ve eski valilerden Sivas ve Tokat ve havalisi temsilcisi Bekir Sami Beyefendi Hazretleri'yle Bitlis ve havalisi temsilcisi Mazhar Müfit Beyefendi Hazretleri ve İstanbul aydınlarının özel delegeleri, Vaşington Sefiri Kebiri Ahmet Rüstem Beyefendi Hazretleri ile pek çok sevdiğiniz Kara Vasıf Beyefendi ve İsmail Fazıl Paşa Hazretleri, Samsun ve havalisi temsilcisi eski 3. Kolordu Kumandanı Refet Beyefendi, Batı Anadolu temsilcilerinden Ömer Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Beyefendiler ve Diyarbakır havalisi temsilcisi İhsan Bey, Van ve Muş havalisi temsilcilerinden Mirza Beyzade Hacı Musa Bey bu anda yanımda bulunmaktadır. Hepsi Fuat Paşa Hazretleri vasıtasıyla çekilen telgrafname muhtevasına vakıftırlar... Dolayısıyla Heyeti Temsiliye'miz ile arzu buyurulduğu gibi ve en seri bir surette fikir alışverişinde bulunmaları imkân dahilindedir. Hepimizin ciddi emellerinin vatan ve milletin selamet ve saadetine ait makbul bir hal yolu temin etmekten ibaret bulunduğuna şüphe yoktur."⁴⁹ diyerek Heyet-i Temsiliye üyelerinin tamamını saymıştır. Bu listede yer alan isimlerin tamamı orada mıdır yoksa Mustafa Kemal Paşa birlikte hareket edildiğini ve Heyet-i Temsiliye'nin gücünü İstanbul'a göstermek için mi böyle yazmıştır? Bunu anlamak güç. Ancak gerçek olan bir şey var ki o da Hacı Musa Bey'in Sivas'ta genişletilen Heyet-i Temsiliye üyeliğinin devam ettiği'dir. "Van ve Muş havalisi temsilcilerinden Mirza Beyzade Hacı Musa Bey" olarak bu kongre temsilciliğine seçilen Musa Bey bu statüsünü bölgede yaptığı hizmetlerle göstermiştir. 1927'de Hacı Musa Bey artık Ankara'dan kopmuştur ve muhalifler safındadır. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta diğer muhalifler gibi onu da eleştirmiştir.

Erzurum Kongresi tamamlandıktan sonra, 10 Ağustos 1919'da Mutki'de bulunan Hacı Musa Bey'e bir telgraf gönderen Mustafa Kemal Paşa onun şimdiye kadar yaptığı hizmetlerden ve bundan sonra yapacaklarından bahsediyor, Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildiğini haber veriyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafında başlanan hareketin niteliğini açıklayarak çok sevdiği askerlikten istifa sebeplerinden birisinin de Hacı Musa Bey gibi çalışacak arkadaşlara olan güveninden olduğunu söylüyor, Celal Bey isminde birisi ile Erzurum Kongresi nizamnamesini ve gerekli bilgileri göndereceğini ifade ederek Sivas'ta yapılacak kongrenin önemi, mümkünse oraya gelmesi, aksi taktirde Erzurum'a dönünce görüşmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Yine bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, Hacı Musa Bey'in Muş'tan ayrılmasının orada meydana getireceği sıkıntılı duruma da dikkat çekerek yüz yüze görüşmek mümkün olmazsa yazışarak durumun bildirileceğini yazıyordu.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1919'da da Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne, Şırnaklı Abdürrahman Ağa Hazretleri'ne, Dirşulu Ömer Ağa Hazretleri'ne Muşarlı Resul Ağa Hazretleri'ne, Eski Mebus Sadullah Efendi'ye, Şeyh Mahmud Efendi'ye,

⁴⁹ Atatürk, *Nutuk III: Vesikalar*, Vesika: 112.

⁵⁰ Atatürk, *Nutuk III: Vesikalar*, Vesika: 47.

Nurşinli Büyük Şeyhlerden Ziyaettin Efendi Hazretleri'ne birer telgraf çekerek, Erzurum Kongresi kararlarından, ülkenin Ermeni tehlikesi altında olduğundan, Sivas'ta bir kongre ile ittifak sağlanacağından, destek verilmesi gerektiğinden bahsediyordu.⁵¹

4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi'nde Hacı Musa Bey'in yer aldığını Sivas Kongresi Beyannamesi'nden anlıyoruz. 11 Eylül'de yayınlanan beyannamede genişletilmiş Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında, "Mutki Aşiret Reislerinden Hacı Musa" da yer alıyordu.⁵² Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aracılığı ile bütün cemiyetler birleşmekle beraber doğu sorunu çözülebilmemiş değildi. Mustafa Kemal Paşa İstanbul Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'e 8 Kasım 1919'da gönderdiği cevabi telgrafta, Kürtlük tehlikesi hakkında gerekli tedbirlerin alındığını ve Hacı Musa Bey'le görüşüldüğünü ifade ediyor şu noktalar üzerinde duruyordu:

"Aydın Cephesi'ndeki Reddi İlhak ve Trakya Paşaeli cemiyetleri, esasen Erzurum ve ardından Sivas kongreleriyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında birleştirilmiştir. Bunlar evvelden beri bizlerle aynı fikir ve aynı kanaatteydi. Dersaadet'deki Vilâyât-ı Şarkiyye Cemiyeti ismindeki heyete gelince, bunların Erzurum Kongresi'nden sonra varlık sebebi kalmamıştır. Bu zevatın Kürdistan'la münasebeti olamaz. Heyeti Temsiliyemizin Bitlis'te ve Mutki'de de nüfuzlu üyeleri vardır ki, onlar da Mutki Aşiret Reisi Mirza Beyzade Hacı Musa Bey ve Sadullah Efendi'dir, Gerek bunlar ve gerekse Müdafaa-i Hukuk merkezleri vasıtasıyla bir kere daha Osmanlı camiasından ayrılmayı kabul etmeyeceklerine ve hilafet makamına bağlılıklarına dair müracaatta bulunmaları, tarafımızdan tebliğ edilmiştir. Kürt Teavün Cemiyeti'nin mevkii ancak İstanbul olabilir. İngilizlerin himayesini düşünen bu vatansızların Kürtlerle hiçbir münasebeti yoktur. Bu gibilere hoşgörülü davranmaya da lüzum yoktur, Efendim.

Hürmet arz ederiz.

Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal."⁵³

Bu telgraf açıkça Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'te Kürtçülük çalışmalarına karşı Musa Bey'e ve Sadullah Efendi'ye dayandığını göstermektedir. Şevket Bey'in İstanbul'daki Kürtçülük çalışmaları ile ilgili telgrafı üzerine Mustafa Kemal Paşa aynı gün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Siirt Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği telgrafta, Bedirhanilerden bazı vatan hainlerinin yabancı parası ile millî birliğe ve din kardeşliğine halel getirdiklerini yazıyordu.⁵⁴ Bu uyarılardan sonra Muş'tan Hacı Musa Bey 20 Kasım 1919'da Sivas'a çektiği telgrafta, bölgedeki İngiliz propagandası hakkında bilgi vererek gerekli tedbirleri aldığını bildiriyordu.⁵⁵

⁵¹ Atatürk, *Nutuk III: Vesikalar*, Vesika: 48-53.

⁵² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 3 (1919), s.387.

⁵³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 5 (1919), s.120.

⁵⁴ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 5 (1919), s.121.

⁵⁵ *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV*, Belge No:49, s.159.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, Hacı Musa Bey'e 3 Aralık 1919 tarihli verdiği cevapta;

"Verilen malumata teşekkür arz olunur. Kürt asil kavminin, mukaddes Hilafet makamına dini bağlılığı ve Türk kardeşleriyle ayrılmaz bir yiğitlik kitlesi teşkil eylediği bütün dünyaca malumdur. İstanbul'da vicdan yerine düşman parası tanıyan bazı alçak şahısların, Kürtlük namına, ayrılıkçı vaki olan beyanat ve haber yaymalarının, aşiret reisleri ve Kürt beyleri tarafından Dersaadet matbuatı vasıtasıyla tekzip ve lanetlenmesi siyasete pek uygun olup Heyeti Temsiliye üyelerinden olan zatiâillerinin ve millî teşkilat şubelerinin aralarındaki resmi haberleşmeleri ücrete tabi değildir." diyordu.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelişi üzerine 2 Ocak 1920'de cemiyet merkezlerine, Hacı Bektaş'ta Çelebi Cemaleddin Efendi'ye, Mutki'de Hacı Musa Bey'e bir tebliğde bulundu. Bu tebliğde memleketin her yerinde millî teşkilatın geliştiği, mukaddes birlik ve beraberlik uğrunda çalışılmaya devam edileceği, tebliğlerden köylere de bilgi verilmesi isteniyordu.⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geçtikten sonra aşiret reislerinden Kürtçülük cereyanını protesto etmelerini istemişti. Aşiretler ve Hacı Musa Bey bu isteğe olumlu cevap vermişler, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 15 Ocak 1920'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Eruh, Garzan Aşireti Reisi Musa ve Zinya Aşireti Reisi Resul Beylere çektiği cevabi telgrafında, "Kürdistan'ın Osmanlı camiamızın ayrılmaz bir parçası olduğuna, millî bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün müdafaası uğrunda bütün Kürtlerin Türk kardeşleri ile beraber hayatlarını fedaaya hazır bulduklarına dair hükûmete, yabancı temsilcilerine çektiğiniz telgrafi büyük bir kıvançla öğrendik. Fedakâr Kürt kardeşlerimizin bu hamiyetli ve dini eserlerine şükran arz eyleriz." diyordu.⁵⁸

Bu telgrafta bahsedilen Garzan Aşireti Reisi Musa'nın Hacı Musa Bey olması muhtemeldir. Bu telgrafların Paris Barış Konferansı'nda Bağımsız Kürdistan talebinde bulunan Şerif Paşa'nın girişimleri ve İstanbul'da Kürdistan otonomisi için çalışan grupların faaliyetleri üzerine olduğu görülmektedir. Hacı Musa Bey ve diğer aşiretler Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleri ile bu tür girişimleri kabul etmediklerini ilgili makamlara çektikleri telgrafla bildirmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa her hareketini Hacı Musa Bey'e bildirerek çalışmaların aldığı seyir hakkında onu bilgilendirmiştir. Bu telgraflarda vurgu yapılan konu Osmanlı Devleti'nin birlik ve beraberliği, vatanın parçalanmaması konusudur.

Hacı Musa Bey bölgedeki çalışmalarına karşılık olmak üzere, maddi sıkıntılar çektiğini beyan ederek TBMM Hükûmeti'nden para istemiştir. Bu müracaatı değerlendiren İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) 28 Haziran 1921'de aldığı kararla, Hacı Musa Bey'e

⁵⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 5 (1919), s. 329; Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler IV, Belge No:52, s.168.

⁵⁷ Atatürk, *Nutuk I*, s.332-333.

⁵⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 6 (1919-1920), s. 148.

elli altın verilmesini kararlaştırmıştır.⁵⁹ İcra Vekilleri Heyeti bu miktarı az bulmuş olmalı ki bu karardan 12 gün sonra aldığı bir kararla, Hacı Musa Bey'e Müdafaa-i Milliye ve Dahiliye Vekaletlerince beşer yüz liradan bin liranın daha verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰

Hacı Musa Bey, TBMM açılana kadar Heyet-i Temsiliye üyesi olarak, TBMM açıldıktan sonra da doğuda bir aşiret reisi olarak askeri hareketlere destek olduğu gibi bulunduğu bölgede ayrılıkçı hareketlerden uzak durmuş ve İngiliz politikalarını etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Ancak Saltanatın ve Hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı onu farklı bir yola itmiştir.

4. Yol Ayrımı

Hacı Musa Bey'in Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın ve TBMM'nin yanında yer alması Lozan Anlaşmasından sonra yavaş yavaş yerini ayrılığa bıraktı. Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasından sonra hemen hemen bütün doğu aşiretleri ile olduğu gibi Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey ile de Ankara arasında sıkıntılar yaşanmaya başladı. Bu ayrılıkta bölgede başlayan ve Kürt milliyetçiliği etrafında şekillenen gelişmeler de etkili oldu.

Cumhuriyetin ilanından bir süre önce dağılmış olan Kürt Teali Cemiyeti ileri gelenlerinden Seyyid Abdülkadir, Cibranlı Hüsnan Halit, Hacı Musa ve eski mebuslardan Yusuf Ziya ve ailelerinin 1923 yılı Mayıs ayında Erzurum'da Halit Bey'in konağında katıldığı bir toplantıda gizli bir komite kuruldu. Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalışmayı kararlaştıran bu gizli komitenin adı Kürdistan İstiklal Komitesi (Hizbe Azadiya Kurdistan ya da Azadi) idi. Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Said ve ailesi de örgüte katıldı.⁶¹ Uğur Mumcu'ya göre, Hamidiye Alayı komutanlarından Mutki Aşireti Reisi Muşlu Hacı Musa Bey, bu Kürt örgütünün ilk başkanıydı. Bitlis ve çevresindeki yapılanma Hacı Musa Bey'e bağlıydı, üye listesinde Bitlis ve çevresinin sorumlusu "Hacı Musa Bey ve oğulları" olarak kaydedilmişti. Örgütün ilk kongresi 1924 yılında Erzurum'da yapıldı. Şeyh Sait, bu kongrede cemiyete girdi, en geç 1925 Mayıs'ında bir ayaklanmanın başlatılması, gerekli dış desteğin İngiliz, Fransız ve Ruslardan sağlanması kararlaştırıldı. Kongrede örgütün beş kişilik hücrelerden oluşması ve bölge temsilcileri de kararlaştırıldı.⁶²

Bu gruplar içinde yer alan Hacı Musa neden daha önce Kürt Teali Cemiyeti içinde yer almazken Kürdistan İstiklal Komitesi'ne dâhil olmuştur? Bu sorunun cevabı Nasturi isyanında ortaya çıkan Ankara karşıtlığı, dini kaygılar ve yeni kurulan Cumhuriyet idaresinin bölgede kurmak istediği yeni otoriter düzenin aşiretlerin alışlagelmis

⁵⁹ Cumhuriyet Arşivi (C.A.) Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 3, Dosya No: 26, Sıra No: 6).

⁶⁰ C.A. Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 3, Dosya No: 30, Sıra No: 10.

⁶¹ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, c. I-II, (1920-1927), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988, s.266; Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1992, s.120.

⁶² Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, 11. Baskı, İstanbul: AG Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 1993, s.61.

düzenini ortadan kaldırmak istemesi olarak açıklanabilir. Şeyh Said isyanındaki sebepler, Musa Bey'in bu dönemdeki ayrılıkçı hareketler içinde yer alması için de geçerlidir. 1924 Ayaklanması sırasında Bitlis vali vekili Kazım Paşa idi, Şeyh Sait'i, firari olan Yusuf Ziya ve Musa Bey'i yakalamak için harekete geçmişti. Bunları yakalayıp hapiste görüşmüş ve bir isyanın daha çıkmasını önlemişti. Hacı Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey ordudan gasp ettiği 80 yük cephaneyi getirip Kâzım Paşaya teslim etmişti. Kâzım Paşa Hasenanlı Halit'i yakalamış Bitlis'e göndermişti.⁶³

Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Cibranlı Halit Bey, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, tutuklanarak Bitlis'teki Harp Divanı'na götürülmüşlerdi. Bitlis Harp Divanı Süvari Tümen Komutan Vekili Albay Ferit başkanlığında kurulmuştu. Cibranlı Halit Bey, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya, Ziya'nın damadı Faik, kardeşi Teğmen Ali Rıza ve Molla Abdurrahman Bitlis Harp Divanı tarafından Hıyaneti Vataniye Kanunu gereğince verilen karar sonucu 14 Nisan 1925 günü kurşuna dizildiler. Mahkeme, Kâzım (Dirik) Paşa tarafından serbest bıraktıran Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'yı da Kürt İstiklal Cemiyeti ile ilgili itirafları göz önüne alınarak idam yerine 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırmıştı.⁶⁴ Hacı Musa Bey, Şeyh Said İsyanı patlak verdiğinde Kayseri'de sürgünde bulunuyorlardı. Bazı kaynakların kaydettiği gibi, Şeyh Said İsyanı başlayınca "saf değiştirmiş, yakın çevrelerinin tepkisine rağmen, cumhuriyet yanlısı bir tutum" takınmamıştı.⁶⁵ Şeyh Sait İsyanında Hacı Musa Bey'in ismine rastlanmaz, ne yakalananlar, ne yargılananlar ne de idam edilenler arasında ismi yoktur.⁶⁶ Sürgünden Irak'a kaçmayı başaran Hacı Musa Bey, 1930 yılında çıkarılması planlanan Ağrı İsyanına katılmak üzere Ağrı'ya doğru giderken yolda hastalanarak 1928 yılında vefat etmiştir.⁶⁷

5. Sonuç

Bitlis ve çevresi Millî Mücadele yıllarında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi ve siyasi sıkıntıların tamamını yaşamış olan bir bölgedir. Bölge güneyden komşusu olan İngilizlerin tehdidine, Ermenilik ve Kürtçülük propagandasına maruz kalmıştır. Bütün bu propaganda ve tehditlere karşı bölge halkı, birlik içerisinde kalarak Osmanlılık düşüncesinden ayrılmamışlar, vatanın savunulması konusunda üzerlerine düşen fedakârlığı yerine getirmişlerdir. 9. Ordu Müfettişliği görevine atanan Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerine karşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri aracılığı ile bölge halkını birleştirmeye çalışmıştır. Bu gayret ve çabalar, İngilizlerin yerleşmek istedikleri Bitlis ve çevresine nüfuzlarını engellemiştir. Bölgedeki aşiretler de millî hareket içerisinde, Osmanlılık ve İslam ruhu ile yer almışlardır.

⁶³ Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1961, s.127.

⁶⁴ Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, s.218.

⁶⁵ Bu iddialar "Ahmet Kahraman, Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil), s.216"de yer almaktadır.

⁶⁶ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, ss.311-325.

⁶⁷ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s.148-149.

Bu aşiret reislerinden birisi de Hacı Musa Bey'dir. Çok hareketli bir hayat yaşamış olan Musa Bey, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile tanışmış, Ruslara karşı milis kuvvetiyle başarılı mücadeleler vermiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgede başlayan propaganda ve işgal tehlikesine dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarıyla hareket etmiş, Erzurum ve Sivas kongrelerinde Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmiştir. Bölgedeki varlığı, milis kuvvetlerinin gücüne dayanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele boyunca Musa Bey'i maddi açıdan desteklemiştir. Her ne kadar daha sonra Cumhuriyet yönetimi ile yollarını ayırsa da Musa Bey, Millî Mücadele yıllarında Osmanlı Devleti'nin Bitlis ve çevresinde varlığının devam etmesi için çalışmış aşiret reislerinden birisidir.

Kaynaklar / References

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrakı (DH. EUM.)

Dâhiliye Nezareti Hukuk Kalemi Evrakı (DH. H.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umum Evrakı (DH. İ. UM)

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (DH. KMS.)

Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.)

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı (DH. ŞFR.)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (C.A.)

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Gazeteler

Hadisat

Vakit

Kitap ve Makaleler

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, C. I*. İstanbul: Nehir Yayınları, 1992.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, IV. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk I*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1987.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk III: Vesikalar*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1987.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 2, 3, 5, 6 (1915-1920). İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991.

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri, c. I-II, (1920-1927)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988.

Çakmak, Mareşal Fevzi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2005.

Çay, Abdülhaluk. *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. İstanbul: Altınordu, 1994.

Demir, İsmet ve Demirbaş, Uğurhan, Der. *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.

- Evsile, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 36 (1996).
- Fırat, Mehmet Şerif. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1961.
- Gökbilgin, Tayyib. *Millî Mücadele Başlarken - Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*. Birinci Kitap, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1959.
- Hamdioğlu, Melda. "Musa Bey Olayı, Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Han, Şeref. *Şerefname*. çev., M. Emin Bozarıslan, İstanbul: Hasat Yayınları, 1971.
- Kalafat, Yaşar. *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. C. I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. C. II, Ankara: Ziraat Bankası, 1993.
- Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetlerinin Askeri İstatistikî*. çev., Mehmed Sadık, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1330/1914.
- Mumcu, Uğur. *Kürt-İslam Ayaklanması*. 11. Baskı, İstanbul: AG Araştırmacı Gazetecilik Vakfı, 1993.
- Öke, Mim Kemal. *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto, İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Şaşmaz, Musa. *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- Şaşmaz, Musa. *Kürt Musa Bey Olayı (1880-1890)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Tezer, Şükrü. *Atatürk'ün Hatıra Defter*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Ural, Selçuk. "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikası". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39 (2007): 425-463.
- Ünal, Fatih. "Ermeni Olaylarında Bir Safha, Kürt Musa Bey Olayı", *Kafkas Araştırmaları*, 2 (1996): 51-64.

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Bülent CIRIK | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi |
bulent.cirik[at]dpu.edu.tr | ORCID: 0000 0002 6650 4338**

16.04.1975 tarihinde Eskişehir'de doğdu. Öğrenim hayatına 1982 yılında Eskişehir'de başladı. 1994 yılında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladığı lisans eğitimini 1998'de tamamladı. 2007 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek lisans ve 2015 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yakınçağ Tarihi alanında Doktora eğitimini tamamladı. 1999-2000 Eğitim-Öğretim yılında Bilecik'in İnhisar ilçesinde öğretmenlik yaptı. Daha sonra Kırgızistan'da bulunan TDAV Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde 2000-2002 yılları arasında öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2002 yılında KDPÜ Tavşanlı Meslek Yüksekokulu'na Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi okutmanı olarak atandı. 2015 yılında KDPÜ Tavşanlı Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokuluna Yrd. Doç. Dr olarak atandı. 2018 yılında KDPÜ Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesine Doç. Dr. Olarak atandı. 2015-2017 yılları arasında KDPÜ Tavşanlı Turizm İşl.ve Ot. Yüksekokulu Müdürü görevini yürütmüştür. 2018 yılında başlamış olduğu KDPÜ Gelişim Stratejileri Araştırma Merkezi Müdürü görevine halen devam etmektedir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

**Assoc. Prof. Dr. Bülent CIRIK | Kütahya Dumlupınar University |
bulent.cirik[at]dpu.edu.tr | ORCID: 0000 0002 6650 4338**

He was born on 16.04.1975 in Eskişehir. He started his education life in Eskişehir in 1982. He started his undergraduate education at Çanakkale 18 Mart University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History in 1994, and completed it in 1998. He completed his master's degree at Kütahya Dumlupınar University Social Sciences Institute in 2007 and his PhD in Contemporary History at Sakarya University Social Sciences Institute in 2015. He worked as a teacher in the Inhisar district of Bilecik in the 1999-2000 academic year. Later, he worked as a lecturer at TDAV Turkish World Business Faculty in Kyrgyzstan between 2000-2002. In 2002, he was appointed to KDPU Tavşanlı Vocational School as a lecturer on Atatürk's Principles and History of Revolution. In 2015, he was appointed as an Assistant Professor at KDPU Tavşanlı School of Tourism and Hotel Management. In 2018, Associate Professor of the Faculty of Applied Sciences of KDPU Tavşanlı. Appointed as. Between 2015-2017, KDPU Tavşanlı Tourism Operations and Ot. He served as the Director of the School. He continues his duty as the Director of the KDPU Development Strategies Research Center, which he started in 2018. He is married and has 3 children.